

Пасєка А. О.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА УРОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

У статті йдеться про шляхи формування української медичної (у тому числі й урологічної) термінології, яка становить основу української наукової медичної мови і є важливою не тільки для сучасної лінгвістики, але і для історії медицини. Коротко окреслено основні етапи становлення української медичної термінології та урологічної термінолексики. Увагу акцентовано на тому, що на розвитку української медичної термінології позначилася вся драматична історія української культури загалом. Кожний наступний період доповнював попередній, привносив щось нове як у теоретичному, так і в практичному плані. Українська медична термінологія є результатом багатовікового розвитку світової та вітчизняної лікувальної справи. Виникнення медичної термінології пов'язують з іменами Є. Озаркевича, М. Галина, О. Корчака-Чепурківського та ін. Наукова медична термінологія перших українських праць формувалася трьома шляхами: шляхом використання термінів української літературної і народної мови того часу; шляхом використання латинської термінології, на якій ще недавно виключно ґрунтувалася медична наука; шляхом упровадження в наукові праці вироблених авторами українських термінів. Доведено, що урологічна термінологія тривалий час була «розчинена» в медичній лексиці. Тільки наприкінці XIX століття урологія почала виокремлюватися в галузь клінічної медицини, особливо після виникнення перших урологічних відділень на території України. На сьогоднішній день переважна більшість термінів, що забезпечують цю галузь медицини залишаються інтернаціоналізмами, вибудованими на основі латини й оформленими засобами української мови. Нагальним завданням українського термінознавства є вироблення національної термінології, що потребує філософсько-культурологічного осмислення й оформлення нових підходів до сучасного національного термінотворення у сфері медицини загалом (на противагу латинсько-інтернаціональним лексемам) і урології зокрема.

Ключові слова: термін, термінологія, медична термінологія, урологічна термінолексика, етапи становлення урологічної термінолексики.

Постановка проблеми. Не можна не погодитися з думкою А. Ткача, що «основною концептуальною проблемою синхронного дослідження медичної термінології є виявлення теоретичних засад, зв'язків і відношень, що забезпечують організацію медичних термінів у систему, встановлюють закономірності її структури, функціонування й розвитку» [27, с. 247], адже медична термінологія, як і система термінів будь-якої іншої науки, становить певну множинність взаємопов'язаних елементів, які створюють стійку єдність і цілісність, наділену інтегральними властивостями й закономірностями. Проте будь-яке дослідження не можна вважати повним без урахування діахронічних аспектів. Тут зауважимо, що дослідження шляхів формування української медичної термінології, яка є основою української наукової медичної мови та літератури, є важливим не тільки для лінгвістики, але і для історії медицини.

Утім, урологічна термінологія й до сьогодні залишається поза увагою вітчизняного термінознавства, адже вона тривалий час була «розчинена» в медичній лексиці. Дослідження урологічної термінології стає нагальною потребою не тільки сучасної урології, але й сучасного термінознавства. Саме цим і обумовлена актуальність нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська медична термінологія є результатом багатовікового розвитку світової та вітчизняної лікувальної справи. Медичну лексику вважають однією з найдавніших фахових термінологій. Її вивченням на діахронічному рівні у вітчизняному мовознавстві займалися Н. Борисенко, Я. Ганіткевич, В. Даниленко, Г. Дидик-Меуш, О. Драч, І. Ковалик, Л. Симоненко, О. Миголинець, Н. Місник, В. Німчук, В. Передрієнко, В. Плющ, М. Сташко, А. Ткач, Т. Файчук, Н. Хобзей, І. Чепіга та ін.

У багатьох джерелах історичний шлях розвитку української медичної термінології поділяють на кілька етапів узгоджуючи ці етапи з розвитком вітчизняної медичної науки. Так, у дослідженнях Я. Ганіткевича йдеться про п'ять етапів у розвитку медичної української термінології: перший – донауковий (до першої половини XIX ст.); другий етап (з II половини XIX до початку XX ст.); третій етап (20–30-ті роки XX ст.); четвертий етап (50–80-ті роки XX століття); п'ятий етап (з 90-х років XX століття до сьогодні) [7].

Окремо серед досліджень історії медицини та медичної лексики стоїть праця В. Плюща «Нариси з історії української медичної науки та освіти (від початків української державності до 19 століття)», видана у Мюнхені у 1970 році. Ця робота цікава не тільки через викладений у ній матеріал, а й тим, що містить дуже великий список першоджерел, опрацьованих автором дослідження.

У роботах М. Сташко [26] та Н. Місник [18] виокремлено шість етапів: перший – XI–XVIII ст.; другий – XIX – поч. XX ст.; третій – 20-і роки; четвертий – 30–50-і роки; п'ятий – 60–80-і роки; шостий – 90-і роки XX ст. В. Юкало вказує на такі періоди розвитку української медичної термінології: I етап, підготовчий – II пол. XIX – поч. XX ст.; II етап, творчий – 1917 – поч. 30-х рр. XX ст.; III етап, русифікаційний – поч. 30-х рр. XX – кін. 80-х рр. XX ст.; IV етап, антирусифікаційний – поч. 90-х рр. XX ст. – наш час [30].

У посібниках з історії медицини [4] прийнято виокремлювати чотири великих періоди в історії розвитку вітчизняної медицини: перший – медицина Київської Русі; другий – розвиток медичної справи на українських землях у XIV–XVII ст.; третій – вітчизняна медицина періоду XVIII–XIX ст. і четвертий – медицина в Україні XX – поч. XXI ст.

Здійснивши критичний аналіз праць попередників, маємо підстави стверджувати, що одностайності в питанні періодизації розвитку медицини на теренах України немає. Тож не можна очікувати і єдиної усталеної думки щодо періодизації розвитку медичної термінології української мови.

Постановка завдання. У дослідженні поставлено за мету дослідити основні етапи становлення й розвитку української медичної термінології та урологічної термінології.

Виклад основного матеріалу. Українська медична термінологія є неоднорідною не тільки з огляду на її походження, але й за семантикою і структурою; тут і спільнослов'янська термінологія (*волокно, волосок, жилка*), і східнослов'янська (*пазуха, шийка*), і власне українська (*потилиця,*

м'яз), грецька (*амбліопія, герпес*), латинська (*екзофтальм, ністагм*) тощо. Зауважимо, що основою української медичної терміносистеми є народна мова.

Вважають, що «перші слова-терміни на позначення частин тіла, недуг та їх лікування з'явилися в усній народній праукраїнській мові, в переказах, легендах, усній народній творчості та в народному лічництві того часу. Деякі назви хвороб мабуть збереглися ще з дохристиянських часів» [7]. Народні анатомічні, фізіологічні та патологічні назви-терміни, що виникають у процесі розвитку народної та традиційної медицини (наприклад, *вогневиця – високий жар тіла, лідниця – застуда, ломота – хвороба кісток, суглобів, кінцівок, черевуха – хвороба шлунка, нутроців* тощо), згодом закріплюються в народно-розмовній мові та поряд з іншим емпіричним досвідом передаються від покоління до покоління. Тут же знаходимо й народні назви людей-лікарів, які найкраще розумілися на травах і могли їх застосовувати в лікуванні хвороб: *волхв, відун, знахар, знахарка, баїльник, баїля* тощо.

На жаль, писемних пам'яток, які б свідчили про рівень розвитку медичної лексики в добу Київської Русі, обмаль. У роботах дослідників з історії медицини знаходимо згадки про те, що окремі слова-терміни медичного характеру зустрічаються в Церковному статуті Володимира Великого, а використання медичної термінології активно розпочинається за часів Ярослава Мудрого у так званих «травниках»..

Ще одним джерелом для вивчення давньої лексики на позначення понять зі сфери лікування є Києво-Печерський патерик [14], а також «Ізборник Святослава» (1076 р.), в якому медицину визначено як найвищу майстерність [13, с. 92]. В «Ізборнику» описано й деякі недуги, уявлення про їхні причини, лікування та запобігання шлунково-кишковим розладам, шкірним хворобам, наведено поради й рекомендації щодо гігієни. З лікарських засобів у праці названі *блекота, болиголов, полин, оцет, мед, жовч, мідь*. В «Ізборнику» йдеться про лічців-резалників (хірургів), які вміли «розрізати тканини», ампутувати кінцівки, інші хворі або «мертвевшіє» частини тіла, робити лікувальні припікання за допомогою розпеченого заліза, лікувати пошкоджене місце травами й мазями. Водночас в «Ізборнику» описано недуги невиліковні, перед якими медицина тоді була безсила» [4].

У «Повісті временних літ» Нестора Літописця, Києво-Печерському патерику, у спеціальних зільниках, порадиниках закріплено у письмовій давньоукраїнській мові численні лексеми на

позначення хвороб, лікування та ін.. Переважна більшість медичних лексем стосувалася таких трьох напрямків лікування, як психотерапія, фітотерапія, фізіотерапія.

У згаданих вище документах знаходимо такі назви недуг та захворювань: «дно» (усі види внутрішніх захворювань, конкретніше – жовчнокам'яна та ниркова коліки), «огневиця» (тиф), «воспа» (натуральна і вітряна віспа, кір, скарлатина), «водянка», «камчюга» (артрити, подагра, кам'яна хвороба), «златяниця» (жовтячка), «горлова жаба», «вогневиця» (високий жар тіла), «черевуха» (хвороба шлунку) тощо.

Цікавою працею, в якій уміщено поради щодо лікування хвороб ротової порожнини, серця, шкіри мазями з рослин, є трактат «Алімма», авторство якого приписують Зої-цариці – доньці князя київського Мстислава Великого. В «Аліммі» знаходимо лексеми: «недостаточность», «сердцебиение», «бессилие духа», «воспаление», «опухоль», «слабость пульса», «камфора», «сердечний припадок» тощо. Тут же знаходимо й матеріали, цікаві для історії вітчизняної урології – короткі відомості про діагностику через стан сечі [1].

У XII–XIII ст. на формування медичної термінології впливали лікарі, які відбули навчання в європейських університетах, найчастіше в Болонії та Падуї. Зауважимо, що під впливом культурних та політичних контактів українська лікарська справа зазнала більшого впливу Візантії та Західної Європи, ніж країн Сходу. Середньовічна ж медицина в Західній Європі у зв'язку з пануванням церковної (католицької) схоластики характеризувалася уповільненим розвитком і значно меншими успіхами. У 12–14 ст. корпорації вчених і студентів мало чим відрізнялися від цехів ремісників. Провідна роль в університетах належала богословським факультетам. Та незважаючи на це, у двох галузях медицини був накопичений значний матеріал – це галузь інфекційних хвороб (середньовічні епідемії холери, чуми, віспи) та галузь хірургії (постійні війни). Відповідно й лексеми, що були пов'язані з лікуванням цих хвороб, розвинулися в цей час найактивніше.

Одночасно поряд з нечисленними осередками церковної медицини продовжувався розвиток давньої народної емпіричної медицини, популярної серед населення. У нечисленних пам'ятках цього періоду знаходимо такі медичні лексеми: «костоправ», «очний» лікар, «кільний» (кіла – грижа), «камнесеченець», баба-повитуха, баба-цілителька дітей та ін.

XIV–XVII століття стають часом, коли на територію України потрапляють праці видатних медиків Західної Європи, писані латиною. Однією з найбільш популярних медичних праць були коментарі Галена до праці Гіппократа «Про природу людини» у скороченому переказі. Вважають, що саме ця праця Гіппократа й започаткувала медичну термінологію, а грецька мова включно до кризи античного світу фактично виконувала функцію міжнародної мови медицини. Автори вітчизняних досліджень з фахової термінології наводять приклади запозичень – найменувань на позначення медичних реалій: амбліопія, карцинома, герпес, парез тощо.

Другим найзначнішим твором цього часу був твір під назвою «Арістотелеві врата», який часто називають своєрідною енциклопедією тодішньої медицини. Утім вищеназвані рукописні збірки й коментарі до них були поширені в невеликій кількості, відомі вузькому колу осіб в Україні [13]. З творів Арістотеля були запозичені такі терміни, як глаукома, лейкома, ністагм, екзофтальм, бактерія, анемія, діабет тощо.

У той самий час з'являються й важливі праці довідково-енциклопедичного характеру. Так, 1484 року Стефан Фалімірж уклав великий травник-лікувальник «Про трави та дію їхню» (Falimirz Stefan. «Zielnik. O ziolach i mocu juch»), який було видано в Кракові 1534 р. У словнику знаходимо такі медичні лексеми: *артетика* – біль у суглобах, *барвер* – лікар-хірург, *бігунка* – понос, *дезинтерія*, *вред*, *врод* – ураження, *недуга*, *хвороба*, *вредоватий*, *вродоватий* – уражений хворобою.

Певну інформацію щодо медичної лексики містять такі відомі джерела, як «Наука ку читаню и розумьню писма словенскаго...» Лаврентія Зизанія (Тустановського) (1596 р.) та «Лежіконь славенороскській и Имень тлькованіє» Памви Беринди (1627 р.). Обидва джерела є цікавими для нашого дослідження, адже в обох працях уміщено слова на позначення медичних понять.

Період «руїни», розподіл українських земель між сусідніми державами спричинив занепад медичної науки в Україні. Під час панування інших держав українську термінологію штучно витісняли з наукового ужитку, але вона продовжувала існувати у народному середовищі та серед народних знахарів і лікарів-практиків.

Цікавим для нашого дослідження є «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Львів, 1994–2005. Вип. 1–12). Матеріали цього Словника були предметом наукових зацікавлень

В. Німчука, Н. Хобзей, Т. Файчук [28] та ін. Основним завданням цього словника стало відбиття лексичного складу писемних пам'яток окресленого періоду. Саме в цьому словнику широко презентована медична лексика.

Ми дотримуємося думки, що перші «повноправні» терміни виникають у середньовіччі, із формуванням ремісничих цехів, спілок фахівців певної галузі. Саме тоді з'являються ті слова, що покликані відокремити знання для всіх від знання для членів цеху. І медичні знання та медичні цехи в цьому випадку не є винятком. Тож мова, що обслуговувала потреби медицини, виникла із симбіозу народної та спеціальної цехової мов. Навряд чи можна назвати термінами слова, використовувані народною медициною, тоді як слова, використовувані представниками лікарських цехів, можна вважати основою сучасної медичної термінології. Цікавими є історичні документи, що засвідчують існування у Києві цеху цируликів (лікували кровопусканням, зупиняли кровотечі, виривали зуби, робили масаж, лікували переломи і вивихи). Статут (1472 р.), що діяв на основі Магдебурзького права, регулював діяльність цього цеху (копія Статуту збереглася у Центральному державному історичному архіві України в Києві).

У XVII – XVIII століттях чи не найпоширенішими пам'ятками науково-практичного жанру були травники й лікарські порадики. Рукописи медичного характеру за змістом становили порадики з ботаніки, фармакопеї та фармакології, медицини загалом, анатомії та фізіології. Нагадаємо, що уже з XVI століття в Україні існувала не тільки церковно-монастирська медицина, а й цехова, що була вже професією спеціально підготовлених фахівців [3].

Як зазначає В. Передрієнко у передмові до збірки рукописів «Лікарські та господарські порадики XVIII ст.», «частина пам'яток науково-практичного жанру, писаних староукраїнською літературно-писемною мовою, збереглася з XVI ст. Кількість цих пам'яток зростає в XVII ст., особливо в другій його половині, та в XVIII ст., що свідчить про їх популярність у тогочасних читачів» [16]. Дослідники цього культурного періоду в історії України зазначають, що такі порадики переписувалися дуже часто грамотними людьми, адже попит був досить великим, проте лише дуже незначна частина пам'яток науково-практичного жанру була свого часу опублікована [5].

Уже в XX ст. В. Німчук опублікував невеликий за обсягом уривок українського травника, здій-

снівши його докладний лінгвістичний аналіз [19]. За словами дослідника, у збірнику вміщено три пам'ятки науково-практичного жанру середини й другої половини XVIII ст.: 1) лікарський порадики «Лѣкарства описа(нѣ)ніе, которимы бѣ(з) мѣ(ди)ка в дому всАкъ поратоватсА можетъ» третьої чверті XVIII ст., що походить з с. Лютеняка Гадяцького полку; 2) лікарський порадики «Книга Лѣчебн[а]А ѿ(т) многи(х) лѣкарствъ» другої половини XVIII ст. з колекції Свідзінських, з Сяніччини; 3) господарський порадики «Практика сіА, или оувѣщеніе, pracowитымъ господаремъ, вел(ь)ми пожиточная, з(ь) которой каждый познати можетъ постановление пришлого року зымы, весны, лѣта и ѱсени, навѣтъ ка(ж)дого м(ѣ)ца и дня, яко и коли ѿ(т)мѣнности во(з)духовъ небесныхъ и оуражаевъ земныхъ сподѣватися» середини XVIII ст., переписана Павлом Свідзінським в с. Лодині на Сяніччині.

У вітчизняному мовознавстві давно усталеною є думка про те, що розвиток української наукової термінології починається з 70-х років XIX ст. Саме в цей час з'являються українські науково-популярні видання на медичні теми, з'являються перші наукові медичні публікації. Така поява була зумовлена самим життям і потребами суспільства.

Термін «наукова термінологія» (щодо слів, які номінують наукові поняття) в науковий обіг увів М. Левченко у своїй статті «Замѣтка о русинской терминологии», надрукованій у 7 номері журналу «Основа» за 1861 р. У цій роботі він наголошував на потребі творення термінів у дусі народної мови, щоб вони були сприйняті самим народом [15]. Не зважаючи на акцентованість на точних науках, у роботі знаходимо й лексеми, належні до сфери медицини.

Основні етапи у становленні та розвитку української наукової термінології лінгвісти пов'язують з діяльністю Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1873–1939) у Львові, Інституту української наукової мови ВУАН (20 – поч. 30-х рр. XX ст.), Академії наук України [23].

Наукове опрацювання української термінології відбувалося найбільш активно на початку XX століття. Перші роботи в цій галузі належать представникам Львівського та Київського наукових товариств, зокрема Івану Верхратському, Євгену Озаркевичу, Івану Горбачевському, Мартирію Галину, Овксентію Корчаку-Чепурківському, Олександру і Євгену Черняхівським, Федору Цешківському, Олені Курило та ін. У становленні та розвитку вітчизняної термінології велика роль належить В. Левицькому, К. Левицькому, І. Пулюю, Р. Цегельському, С. Рудницькому та ін.

Основоположником української термінології вважають І. Верхратського, який намагався систематизувати наявну термінологію та створити нову на основі лексичних зразків народної української мови. Саме І. Верхратський започаткував і медичну наукову термінологію.

Визначним моментом для розвитку української медичної термінології (II пол. XIX ст.) є створення Є. Озаркевичем першої в Україні організації українських лікарів-науковців – Лікарської комісії [22, с. 5] та заснування «Лікарського збірника». Цей збірник був не тільки джерелом вітчизняної медичної літератури, але й вісником досягнень світової медицини. Зауважимо, що саме Є. Озаркевич опублікував понад три тисячі медичних термінів, в основі яких лежала народна українська мова; його по праву вважають основоположником української медичної термінології [22].

Є. Озаркевич наголошував, що «при утворенні українських термінів потрібно враховувати досвід інших народів, зокрема німців, чехів, поляків, а також використовувати народну мову, старався уникати українського написання латинських термінів. В його словнику переважала тенденція заміни латинських і німецьких термінів оригінальними назвами, траплялися деякі заново створені слова-терміни. Водночас, у словнику немає таких простонародних висловів, як наприклад *баба-пупорізка*, які подані в деяких сучасних медичних словниках і стали предметом злісної критики недоброзичливців. Разом з тим, Є. Озаркевич виступав проти полонізмів, підкреслюючи чоловічий рід термінів: *метод, атронін, діуретін* і т.п.» [7].

Робота над медичною термінологією була продовжена ще одним видатним українським вченим М. Галиним, який очолював медичну секцію Українського наукового товариства в Києві. Будучи медиком за фахом, М. Галин як ніхто інший розумів усю важливість переведення вітчизняної медицини на українську мову, вилаштування фахової медичної термінології. Для нашого дослідження роботи М. Галина є особливо значущими – в них міститься тогочасна хірургічна лексика, а урологія тривалий час залишалася у сфері хірургії, виокремившись у самостійну залузь тільки наприкінці XIX – на початку XX століття. У його «Латинсько-українському медичному словнику» знаходимо й лексеми, що стосуються не тільки хірургії, але й урології, наприклад: *Ureographia, вимір кількості виділеної мочі; Ureometer, мочовиномір; Uresis, мочення; Ureter, мочопровід; Ureteralgia, біль в мочопроводі; Ureterectomia, витин мочопроводу* [17] та

ін. В іншому словнику («Російсько-український медичний словник»), укладеному М. Галиним та О. Корчаком-Чепурківським, знаходимо багато лексем на позначення урологічних понять, наприклад: «*Азооспермия (агоозрегія) – азооспермія, брак насінників, заплідників у ріженні*», «*Азотурія (агоігія) – азотосечів'я, збільшення азоту в сечі*», «*Альбуминурія (albitinuria) – білкосеччя; a. spuria – б. оманне*» [21].

У роботі Я. Ганіткевича «Розвиток української медичної термінології» знаходимо інформацію про те, що «публікуючи українською мовою перші науково-медичні праці члени секції користувалися українською мовою праць Б. Грінченка, М. Грушевського та ін. У статтях вживали терміни, які застосовувалися в літературній та розмовній мові, у побуті та збереглися досі, як наприклад: *більмо, блювота, вивих, вилив крові, глисти, запалення, запаморочення, зіниця, зизоокість, знесилення, кашель, корчі, кровотеча, кишки, ліки, набряк, недуга, нудота, операція, параліч, пацієнт, пульс, синьці, сироватка крові, харкотиння, шпиталь* і т.п.» [7]. Проте більшість спеціальних медичних термінів традиційно продовжували утворювати на основі латинської термінології, наприклад: *абсцес, анальгезія, бронхопневмонія, гепатит, діабет, менінгіт, перитоніт* та ін. Урологічну термінологію уже тоді створювали переважно на основі термінології латинської.

Тут хотілося б зауважити, що у чотиритомному словнику Б. Грінченка (1907–1909) медичні терміни було подано двома мовами, а подеколи й трьома, аби уникнути двозначності українського терміна. Так, наприклад, даючи український термін «сеча» автор додає ще термін російською і латиною: «Сеч, чі, ж. Моча, урина. Борз. у. *Дуже добре діло виносити ад хворого сеч, щоб не застоювалась*. Волч. у. *Кінська сеч*. Мнж. 140» [25, с. 117].

Важливим у розвитку медичної термінології став час від проголошення УНР. Саме тоді при Міністерстві народного здоров'я та опікування було затверджено термінологічну комісію колишньої Медико-санітарної Управи (голова М. Галин); створено Всеукраїнську спілку лікарів, при якій було організовано Термінологічну комісію; створено редакційну комісію для розроблення української медичної термінології; у 1918 р. почав свою діяльність перший київський український науково-медичний журнал «Українські медичні вісти». Створене у 1907 р. Українське наукове товариство в Східній Україні на чолі з М. Грушевським мало кілька секцій: історичну, філологічну, природничо-технічну та медичну.

Ще одним із головних творців української медичної термінології вважають О. Корчака-Чепурківського. Саме він почав цілеспрямовану роботу ще в 1908–1910 рр. у Медичній секції УНТ у напрямку систематизації та творення української медичної термінології. У 1926 році побачила світ дуже важлива праця автора «Номенклатура хвороб. Латинсько-українські назви хвороб та російський покажчик до них», до номенклатури увійшли назви 1663 хвороб, у тому числі й хвороб сечостатевої сфери. Серед назв хвороб зафіксовано й багато тих, що належать до сфери урології.

Зусиллями різних установ, організацій, комісій упродовж 1917–1921 років було здійснено величезну роботу з розвитку та усталення української термінології, хоча, на думку Г. Холодного, такі спроби «були здебільшого невдалими спробами, а часом і зовсім неграмотними писаннями. Разом з тим цей термінологічний дощ цікавий як виразний показник безперечної і широкої життєвої потреби» [29, с. 14].

У 1921 р. всі термінологічні комісії були об'єднані в Інститут української наукової мови при УАН, першочерговим завданням якого було скеровування процесу розвитку української наукової мови на розроблення наукової термінології [24, с. 5–6]. Цей крок був занадто значущим для розвитку вітчизняної термінології, адже незважаючи на об'ємну картотеку, принципи та методики обробки фактичного матеріалу не були оформлені, а тому науковцям доводилося одночасно виконувати роботу із створення словників, і роботу з розроблення теоретичних принципів побудови таких словників. Тоді само було зроблено перші спроби дослідження окремих терміносистем (математична, рибальська), проте медична терміносистема все ще залишалася поза активною увагою науковців.

Протягом перших десятиліть ХХ століття Інститутом української наукової мови було здійснено титанічну роботу – видано 24 словники з різних галузей, науки, техніки, культури, розроблено методологію до опрацювання термінологічного матеріалу. Настанови у роботі із термінологічним матеріалом, зокрема настанова – спиратися на народну українську мову, викликала незадоволення радянського уряду. І вже у травні 1929 року органи Державного політичного управління УСРР відкрили провадження у сфабрикованій справі Спілки визволення України. Унаслідок політики радянсько-московського уряду зазнали переслідувань і репресій працівники інституту С. Єфремов, Є. Тимченко, Гр. Холодний, О. Яната

та ін., а їхні праці були визнані «націоналістично шкідливими».

Уже 1930 року Інститут української наукової мови було ліквідовано, а замість нього створено Науково-дослідний інститут мовознавства. Зрозуміло, що було змінено і методологію, і орієнтири, і співробітників, а процес національного українського термінотворення загальмовано на довгі роки, коли, по суті, термінологію було орієнтовано переважно на норми російської мови. Проте робота ІУНМ мала своїм результатом формування якісно нової наукової термінології і виокремлення термінології в окрему галузь лінгвістики.

Вважають, що в історії медичної термінології ставалися певні моменти відродження / «відлиги», але є очевидним, що за умов існування жорсткого контролю з боку центральних органів влади радянської держави українська медична термінологія (як і будь-яка інша) не могла розвиватися вільно. Це стало причиною того, що велика кількість перекладних російсько-українських термінологічних словників ставала, по суті, російсько-російським варіантом термінології, а прихильники думки про те, що українська мова є тільки діалектом російської, одержували аргумент на підтвердження своєї провідної тези. Не можна вважати, що надбань у термінологічній галузі не було, проте на нашу думку, за умови вільного національного розвитку вітчизняна термінологія мала б інші здобутки й, можливо, інший вигляд.

Тут нагадаємо, що нові принципи опрацювання української наукової мови було визначено у 60-х роках минулого століття Словниковою комісією при Академії наук УРСР, згодом Комітетом наукової термінології (створений 1978 року), а пізніше відділом наукової термінології при Президії НАН України (до 2016 року). Співробітниками відділу або за їх участю створено й опубліковано понад 20 словників з різних галузей знання, 6 монографій з актуальних проблем сучасного термінознавства.

Коли Україна стала незалежною державою, відкрилися справжні масштаби «методологічної» чистки української термінології: в українській мові були відсутніми багато термінів на позначення тих чи тих предметів, явищ, процесів у різних галузях науки й техніки загалом і медицини зокрема, що знов таки використовувалося на доведення думки про вторинність української мови.

Часом народження сучасної української медичної (й урологічної) термінології можна вважати кінець 90-х років ХХ століття – перші десятиліття ХХІ століття, адже саме в цей час відбувається

вибух у термінотворенні національною мовою, запозичуються й адаптуються терміни тих нових галузей урології, які виникають у світовій медичній науці. Внаслідок глобальної інформаційно-технологічної революції знов виникає загроза інтернаціоналізації термінів і уникнення національної термінології. Тож маємо на сьогодні такі терміни, як «нейроурологія», «антеградна пієлоуретерографія», «нефро-сцинтиграфія» тощо.

Висновки. Резюмуючи сказане вище, зауважимо, що на розвитку української медичної термінології позначилася вся драматична історія української культури загалом. Кожний наступний період доповнював попередній, привносив щось нове як у теоретичному, так і в практичному плані.

Сьогодні в українському термінознавстві триває активна робота із систематизації, упорядкування та стандартизації наявної термінології. Мовознавці намагаються вилучити з ужитку не виправдано використовувані іншомовні лексеми або кальки з російської, відродити забуті

або несправедливо вилучені терміни. Вибухове зростання кількості нових слів також потребує роботи із систематизації та кодифікації. Не менш актуальним є завдання створення галузевих словників, україномовних підручників, довідників, державних стандартів на терміни тощо. Поповнення української медичної лексики новими термінами обумовлене бурхливим розвитком медицини й медичних технологій. Розвиток урологічної термінології відбувається сьогодні переважно за рахунок слів англійського походження, що, на відміну від традиційних греко- та латинських термінів, відкриває можливості творення й використання питомих україномовних медичних термінів. Однак доцільність такого підходу потребує додаткового обговорення. Основні напрямки термінологічної роботи в Україні мають передбачати існування національної та міжнародної термінології, вироблення методологічних засад уніфікації терміносистем та їх збагачення за рахунок власних мовних одиниць.

Список літератури:

1. Алімма («Мазі»). URL: <https://spadok.org.ua/books/alimma-mazi.pdf> (дата звернення: 10.11.2023).
2. Беспалова О.Я. Медична термінологія: навчальний посібник для студ. спеціальності 163 «Біомедична інженерія». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 61 с.
3. Верхратський С. А. Історія медицини. К.: Здоров'я, 1991. 397 с.
4. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини: навч. посібник. К.: Вища шк., 1991. 431 с.
5. Возняк М. Український господарський порадник з 1788 р. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. 1915. С. 37–58.
6. Ганіткевич Я. Відродимо українську медичну літературу. *Лікарський збірник. Нова серія*. Львів, 1996. Т. 3. С. 58–63.
7. Ганіткевич Я. Розвиток української медичної термінології. *Наукове товариство ім. Шевченка. Онлайн-журнал Товариства*. URL: <https://ntsh.org/node/1018> (дата звернення: 24.01.2024.)
8. Голяченко О. М. Історія медицини: підручник. Тернопіль: Лілея, 2004. 248 с.
9. Дидик-Меуш Ганна. Українська медицина. Історія назв. Львів, 2009. 400 с.
10. Драч О. О., Борисенко Н. М. Історія медицини і фармації (з найдавніших часів до середини XVII ст.): навч. посібник. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2018. 150 с.
11. Золотухін Г. О., Литвиненко Н. П., Місник Н. В. Фахова мова медика: підручник. К.: Здоров'я, 2002. 392 с.
12. Історія медицини і медсестринства: навч. посібник / Л.Ф. Луцик, Р.В. Малюта, В.І.Мельник, О.Г. Григола. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 376 с.
13. Утюж І. Г., Мегрелішвілі М. О. Історія медицини: курс лекцій для магістрів 1–3 курсів медичних факультетів денної форми навчання галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей 221 «Стоматологія», 222 «Медицина», 228 «Педіатрія». Запоріжжя: ЗДМУ, 2021. 132 с.
14. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. К.: Час, 1991. 280 с.
15. Левченко М. Заметка о русинской терминологии. *Основа*. 1861. Кн. 7. С. 183–185.
16. Лікарські та господарські порадники XVIII ст. (Серія: Пам'ятки української мови). К.: Наукова думка, 1984. 128 с.
17. Медичний латинсько-український словник / Упоряд. М. Галин. Прага, 1926. 302 с.
18. Місник Н. В. Історія становлення української медичної термінології. *Сучасні тенденції розвитку мов. Серія 9*. 2011. № 5. С. 198–202.
19. Німчук В. В. Мова українського травника XVI ст. *Мовознавство*. 1976, № 5, с. 43–55.
20. Потебня А. А. Малорусские домашние лечебники XVIII в. Киевская старина, 1890, 38, с. 1–59 («Приложения»).

21. Російсько-український медичний словник: матеріали до української медичної термінології / Редакційна комісія: професор О. В. Корчак-Чепурківський (голова) [та інші]; упорядник д-р мед. М. А. Галин; Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної просвіти. Київ, 1920. 164 с.
22. Симоненко Л. Євген Озаркевич – лікар, учений, громадський діяч. *Українська наукова термінологія. Історія та сучасний стан*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, грудень 2014 р.). Київ : Наукова думка, 2015. С. 3–10.
23. Симоненко Л. Історична тяглість розвитку української наукової термінології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Випуск 64. Ч. I. С. 320–329.
24. Симоненко Л. Роль Національної академії наук у розбудові української наукової термінології. *Українська термінологія і сучасність. Зб. наук. праць*. Київ, 1998. С. 5–10.
25. Словарь української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. К., 1907–1909. Т. 4. С. 117; С. 349.
26. Сташко М. В. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01. К., 1999. 19 с.
27. Ткач А.В. Сучасна українська медична термінологія: проблеми та перспективи розвитку. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип.23. С. 247–252.
28. Файчук Т.Г. Біологічна та медична лексика у лікарських порадицях XVI–XVIII ст.: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2004. 212 с.
29. Холодний Гр. До історії організації термінологічної справи на Україні. *Вісник ІУНМ*. 1928. Вип. 1. С. 9–20.
30. Юкало В. Я. Культура мови : навч. посібник для студентів вищих медичних закладів освіти / за ред. Л. В. Струганець. Тернопіль, 1999. 77 с.
31. Яворский Ю. А. Заговоры и апокрифические молитвы по карпаторусским рукописям XVIII и начала XIX в. *Рус. филол. вестн.* 1915, № 2. С. 193–223.

Paseka A. O. DEVELOPMENT OF UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY AND UROLOGIC TERMINOLEXIC: THE MAIN STAGES OF FORMATION

The article deals with the ways of formation of the Ukrainian medical (including urological) terminology, which forms the basis of the Ukrainian scientific medical language and is important not only for modern linguistics but also for the history of medicine. The main stages of the formation of Ukrainian medical terminology and urological terminology are briefly outlined. Attention is focused on the fact that the development of Ukrainian medical terminology was influenced by the entire dramatic history of Ukrainian culture in general. Each subsequent period complemented the previous one, bringing something new both theoretically and practically. Ukrainian medical terminology is the result of centuries of development of world and national medical science. The emergence of medical terminology is associated with the names of E. Ozarkevych, M. Halyn, O. Korchak-Chepurkivsky, and others. The scientific medical terminology of the first Ukrainian works was formed in three ways: by using the terms of the Ukrainian literary and vernacular language of the time; by using Latin terminology, which until recently was exclusively based on medical science; by introducing Ukrainian terms developed by the authors into scientific works.

It is proved that urological terminology was for a long time "dissolved" in the medical vocabulary. Only at the end of the nineteenth century did urology begin to emerge as a branch of clinical medicine, especially after the first urology departments appeared in Ukraine. To date, the vast majority of terms used in this field of medicine remain internationalisms based on Latin and formulated in the Ukrainian language. The urgent task of Ukrainian terminology is to develop a national terminology that requires philosophical and cultural understanding and formulation of new approaches to modern national terminology in the field of medicine in general (as opposed to Latin-international lexemes) and urology in particular.

Key words: term, terminology, medical terminology, urological terminology, stages of formation of urological terminology.